

Валенса Г.А., к.філос.наук

Громадянська платформа Нова Країна

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВІК ОСОБИСТОСТІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СПІЛЬНОТ

Стаття присвячена проблематиці психічного розвитку дорослої людини в соціальному контексті. Сформульована концепція психологічного віку, виокремлені основні етапи та чинники психо-соціального становлення особистості. Подана модель, яка демонструє співвідношення та тісний взаємозв'язок основних щаблів розвитку окремої особистості, а також описує соціально-психологічну структуру спільноти і обґрунтовує існування соціальних груп та спільнот, яким властиві загальні риси того чи іншого психологічного віку.

Ключові слова: психологічний вік, персональна еволюція особистості, дитинство, юність, дорослість, зрілість, спільнота, соціально-психологічна структура спільноти

Історія та важливі особливості поняття «психологічний вік» людини.

Вік - одна з фундаментальних і складних категорій психології. Можна виділити два рівня аналізу цього поняття: абсолютний (або календарний, хронологічний), коли вік виражається кількістю тимчасових одиниць (хвилин, днів, років, тисячоліть і т. П.), що відокремлюють момент виникнення об'єкта від моменту вимірювання його віку і умовний вік (або вік розвитку), який визначається шляхом встановлення місця розташування об'єкта в певному еволюційному ряду, в деякому процесі розвитку, на підставі певних якісно-кількісних ознак. Психологічний вік встановлюється шляхом співвідношення рівня психічного (розумового, емоційного, вольового) розвитку індивіда з відповідним «нормативним» рівнем. Соціальний вік вимірюється за допомогою співвіднесення рівня соціального розвитку людини (наприклад, заходи оволодіння певним набором соціальних ролей) з тим, що «статистично нормально» для його однолітків. Існує також суб'єктивний вік особистості, що має внутрішню систему відліку. [3]

Для нас важливим є той факт, що від рівня психо-емоційної та соціальної зрілості людини залежить те, як заявляється нею структура власних потреб, бажань, інтересів і цінностей, який стиль поведінки в комунікації вона обирає та як формуються її соціальні ролі. Джерела мотивації та способи самовираження, рівень емоційної компетентності та саморегуляції, рівень усвідомлення та здатність до артикуляції власних інтересів і цінностей, властиві представникам різних психологічних вікових груп – відрізняються.

В історії психології неодноразово робилися спроби побудувати періодизацію психічного розвитку. Їх систематизація була зроблена Л.С. Виготським в роботі «Проблема віку» [2]. Всі існуючі на той час періодизації вчений розділив на три групи, і зробив це настільки методологічно вдало, що в

запропоновану систематизацію, як правило, успішно вписуються сучасні періодизації.

Першу групу склали періодизації, створені не шляхом розчленування самого процесу розвитку на етапи, а за аналогією зі ступінчастою побудовою інших хронологічних систем. Такою є, зокрема, відома періодизація С. Холла, створена за аналогією з уявленнями про щаблі розвитку суспільства.

- До другої групи Л.С. Виготський відніс періодизації, які засновані на якійсь одній (рідше кількох) окремо взятій ознаці розвитку. Приклади періодизацій такого типу: модель етапів психосексуального розвитку З. Фрейда / оральна, анальна, фалічна, латентна, генитальна стадії /;
- підхід Ж. Піаже, в основі якої лежить розвиток інтелектуальних структур / 1) предопераціональна стадія мислення (сенсомоторний інтелект 2) передпонятійне та інтуїтивне мислення 3) стадія конкретних операцій і 4) стадія формальних операцій;
- в основі періодизації Л. Колберга лежить становлення моралі / доморальний рівень (пов'язаний з орієнтацією на уникнення покарання і отримання заохочення), рівень конвенційної моралі (пов'язаний з орієнтацією на зразок або авторитет) і рівень автономної моралі (пов'язаний з орієнтацією на суспільний договір і загальноприйняті моральні норми).

Варіантів періодизації другої групи досить багато, їх Л.С. Виготський називав моно-симптоматичними, оскільки в основі більшості з них лежить лише одна, хоча і важлива, ознака розвитку.

У третю групу Л.С. Виготський включив періодизації, пов'язані з виділенням істотних особливостей самого психічного розвитку. До цієї групи можна віднести періодизацію Е. Еріксона[3],[7], важливою перевагою якої є охоплення всього життя особистості, а не тільки ранніх вікових груп. Е. Еріксон виділив 8 фаз розвитку: 1) перша фаза (дитинство, перший рік життя) характеризується первинним довірою або недовірою дитини до оточення; 2) друга фаза (раннє дитинство: 2 - 3-й роки життя) характеризується автономією або соромом і сумнівом; 3) третя фаза (дошкільний вік: 4 - 5-й роки життя) характеризується ініціативою або почуттям провини; 4) четверта фаза (шкільний вік: з 6-ти до 11-12 років, до статевої зрілості) характеризується почуттям цінності і працьовитості або малоцінності; 5) п'ята фаза (юнацтво) характеризується особистісною індивідуальністю, ідентичністю або дифузією ідентичності; 6) шоста фаза (молодість: 20-30 років) характеризується близькістю, інтимністю і солідарністю або ізоляцією; 7) сьома фаза (зрілість: 30-40 років) характеризується творчим началом, інтегративністю або застоєм; 8) восьма фаза – старший дорослий вік (плюс старість): від 40 років і старше характеризується цілісністю особистості або роздвоєністю і відчаєм.

Вітчизняна вікова психологія в якості основної періодизації психічного розвитку дитини приймає періодизацію Д.Б. Ельконіна, який спирався на культурно-історичну психологію Виготського. Однак дана періодизація обмежується розглядом лише ранніх вікових груп. Етапи та стадії дитячого розвитку за Д. Б. Ельконіним: етап раннього дитинства: дитинство і ранній вік - до 3-х років; етап дитинства: дошкільний вік з 3-х до 7ми років і з 7ми до 11ти молодший шкільний вік; отрочество: підлітковий вік і рання юність - з 11ти до 15ти років.

«У зв'язку з цим - пише Н. Макарова - необхідно підкреслити, що однією з найбільш актуальних проблем сучасної психології є розробка докладної, науково обгрунтованої періодизації психічного розвитку дорослої людини.»

Ще однією розробкою теми, близької до психологічного віку дорослих - є трансактний аналіз Еріка Берна [6]. Розвиваючи ідеї психоаналізу, автор зосередив увагу на «трансакціях» (від англ. Trans- - приставки, що позначає рух від чогось до чогось, і англ. Action - «дія»), що лежать в основі міжособистісних відносин. Деякі види трансакцій, які мають в собі приховану мету, він називає іграми. Берна розглядає три его-стани: Дорослий, Батько і Дитя (Д-Б-д). Вступаючи в контакт з навколишнім середовищем, людина, на думку Берна, завжди знаходиться в одному з цих станів. Кожній з цих ролей відповідає власний спосіб сприйняття, аналізу одержуваної інформації та реакції на дійсність. Згідно Берну, кожен з цих компонентів несе в собі як позитивні, так і негативні сторони регуляції поведінки.

Дитя виступає носієм біологічних потреб і основних відчуттів людини. Воно також містить в собі афективні комплекси, пов'язані з ранніми дитячими враженнями і переживаннями. Його позитивні якості - спонтанність, творчість, інтуїція; негативні - відсутність довільної регуляції поведінки, неконтрольована активність.

Батьківська роль - виступає носієм соціальних норм і приписів, які людина некритично засвоює в дитинстві (головним чином під впливом власних реальних батьків), а також протягом усього життя. Батько виявляє себе в таких проявах, як контроль, заборони, ідеальні вимоги і автоматизми. Негативний аспект функціонування Батька визначається догматичністю, негнучкістю приписів, диктаторством.

Дорослий - найбільш раціональний компонент, який функціонує відносно незалежно від минулого, хоча і з використанням інформації, яка закладена в Батьківській та Дитячій ролях. Дорослий уособлює собою почуття міри, компетентність, незалежність, толерантність, реалістичну оцінку вірогідності ситуацій.

Становлення зрілої особистості пов'язано, по Берну, головним чином з оформленням повноцінно функціонуючого Дорослого. Відхилення в цьому процесі визначаються переважанням одного з двох інших его-станів, що

призводять до неадекватної поведінки і спотворення світовідчуття людини. Відповідно психотерапія повинна бути спрямована на встановлення балансу трьох названих компонентів, вироблення розумної і незалежної поведінки і, таким чином, посилення ролі Дорослого.

Модель психологічного віку.

Працюючи в галузі психотерапії, навчання дорослих, групового та персонального коучингу протягом 12 років, автор прийшла до моделі, яка описує еволюцію психо-соціального становлення особистості.

В якості інструменту дослідження був використаний метод квадрантів, завдяки якому вдалося описати топологію соціально-психологічного становлення особистості. Підхід соціальної топології дозволяє застосовувати

поняття простору, території, «зон» та «місць» до явищ соціального порядку. Отже, у нашому дослідженні простір психо-соціального розвитку особистості утворений перетином двох параметрів: «матеріальне» та «сміслове». «Матеріальне виробництво / споживання» і «Сміслове виробництво / споживання», перетинаючись, утворюють 4 квадранти. Матеріальний параметр є зазвичай зрозумілим – це потреба споживати або здатність виробляти матеріальний продукт. В індивідуальному та соціальному житті людини як матеріальне споживання, так і створення, очевидно є природним проявом. Параметри смислового (або «духовного») виробництва і споживання варто додатково пояснити. Смісловим виробництвом можна назвати створення людиною і людством ідей, фантазій і проектів - явищ не матеріального характеру, а смисловим споживанням - втілення раніше створених ідей на рівні законів, звичаїв і правил в соціальному середовищі. Закони, як і самі ідеї - не матеріальні і існують лише як предмет соціального договору, керуючи при цьому людською поведінкою. Використовуючи перетин двох параметрів – маємо чотири квадранта, які відповідають 4м зонам психологічного віку.

ДИТИНСТВО: матеріальне споживання і смислове споживання.

У дитинстві кожен з нас знаходиться в зоні споживання, як в матеріальному сенсі, так і в плані залучення дитини в систему правил і звичаїв сім'ї. У певному сенсі дитина не може не споживати буквально все, що йому запропоновано - від їжі, дотиків, голосів і емоцій, до звичайних типів поведінки оточуючих, які стають звичною нормою поведінки дитини або правилом, як усвідомлено, так і не усвідомлено. У період дитинства формується психічна основа, яку можна назвати «нормою задоволеності» особистості, якої психіка «дотримується» все наступне життя.

ЮНІСТЬ: матеріальне споживання і смислове виробництво. З часу статевого дозрівання, на тлі нового тілесного самовідчуття з'являється прагнення до задоволення, яке, на відміну від «дитячої» задоволеності, має властивість посилювати враження і гостроту переживань. З'являється спрага самовираження, потреба відрізнятись і бути поміченим, відчувати перевагу і особисту унікальність. Якщо в сенсі матеріальних цінностей молода людина, юнак або дівчина, ще не можуть створювати щось соціально значуще і продовжують споживати, то в плані ідей і створення нового бачення - відбувається воістину вибух фантазій, розгортаються уявні сценарії і розкриваються потенційні можливості. Чи не підтверджена поки відчутним зовнішніми результатами «духовна діяльність» штовхає особистість на пошуки себе, експерименти і екстравагантні вчинки заради залучення загальної уваги і отримання значної ролі в співтоваристві. Це період ривків і героїчних досягнень, підйомів і падінь, на тлі нестачі ресурсів, недосвідченість і гарячого бажання бути поміченим.

ДОРΟΣЛІСТЬ: матеріальне виробництво і смислове виробництво. Якщо перехід з дитинства в юність фізіологічно зумовлений і відбувається в період статевого дозрівання, то момент переходу особистості з віку юності в дорослість - «чисто духовний» акт, момент осмисленого вибору на кордоні між бажаннями юності і викликом «реального» дорослого світу. Всякий раз вибір реалістичного підходу до життя, дорослої позиції, яка вимагає відповідальності і послідовності, здатності тверезо мислити і прораховувати кроки наперед - дається особистості з великою напругою. Правило і потреба дорослості - це приводити власні ідеї в реальність і досягати результату власним зусиллями. Матеріальне виробництво тут - плід виношених ідей, ланцюжки виборів, дій і рішень, на які довелося піти особистості, щоб привести «машинку реальності» в рух. Усякий, в кого це вийшло хоча б раз - знає задоволення від отримання результату. Продуктивність стає для дорослих самостійною цінністю, концентрація стосовно всього, що наближає результат - зростає.

ЗРІЛІСТЬ: матеріальне виробництво і смислове споживання. Накопичений досвід, достатня кількість отриманих результатів, робить зрілу особистість впевненою і спокійною щодо себе самої та того, як влаштована реальність. Хід речей більше не здається непередбачуваним, навпаки - багато проясняється, картина світу стабілізується. Зріла особистість в змозі тепер не приділяти стільки уваги контролю за втіленню в життя власних ідей. Зазвичай, коли дорослі проекти працюють вже «самі собою», настає час споглядального спостереження за плодами своєї праці: матеріальне виробництво налагоджено і зрозумілі принципи, на яких воно було побудовано. Тут особистість починає бачити закономірності і систему в тому, як повинно або могло б бути влаштоване життя людей, соціуму. Зрілій особистості стає глибоко не байдуже - «що буде після мене», «яку спадщину я залишу за собою». Так, покликання зрілої людини - це законотворчість і осмислене інвестування в майбутнє.

Таким чином, всі 4 типи «психологічного віку» є важливими етапами становлення особистості людини. Результати кожного чергового етапу розвитку лягають в основу формування наступного рівня. Точки переходу між описаними зонами - є критичними і позначають той рубіж, який доведеться пройти психіці, щоб почати освоювати наступний щабель: від дитинства до юності - це статеве дозрівання, від юності до дорослості - вибір «по любові», «за щирим вподобанням» своєї справи та партнера в особистому житті, від дорослості до зрілості - народження дитини або нового статусу у соціумі.

Модель психологічного віку передбачає, що в психіці кожного з дорослих людей одночасно діють всі 4 аспекти особистості. Залежно від рівня активності кожної ролі вибудовується пріоритетність - і можемо отримати опис психологічного профілю людини за чотирма показниками психологічного віку. Зовнішні прояви і поведінка людини в більшості соціальних контекстів

збігається з провідним, найбільш вираженим, психологічним віком. Але в деяких ситуаціях, таких, як зокрема стрес, напруга або конфлікт, а також комфортні умови, доступ до ресурсів або вдалі обставини – можуть з'являтися прояви всіх інших трьох ролей. Це залежить від особливостей особистої історії, обставин та ситуативних чинників, а також звичайно – від особистого вибору, бажання та зусиль людини. Підкреслимо той факт, що психологічний вік є динамічною характеристикою, яка може змінюватись не лише у зв'язку із зовнішніми обставинами, а й в залежності від обраних особистістю способів саморозвитку, динаміки внутрішніх компенсаторних процесів, вирішення особистістю тих чи інших життєвих завдань та викликів. Тож у своєму суб'єктивному відчутті – кожна особистість може віднайти у себе прояви усіх чотирьох ролей – дитячої, юнацької, дорослої, зрілої. Структуру психологічного віку особистості (послідовність значущих ролей або «профіль психологічного віку») можна вважати своєрідною «моделлю адаптації» у життєвому (екзистенційному) та соціальному просторі, оскільки ця модель є вираженням особистої історії людини, її становлення, її численних самоідентифікацій, здобутків і втрат, досягнень та падінь, намірів та сподівань, висновків та неусвідомлених частин досвіду. Фактично у профілі психологічного віку людини виражено суб'єктивну еволюцію досвіду, настільки ж унікальну та неповторну, як обличчя чи відбитки пальців.

Структура потреб, бажань, інтересів і цінностей, характерна для психологічного дитинства, юності, дорослості і зрілості.

Щоб чітко побачити відмінності в проявах і стилях поведінки представників кожного психологічного віку, було обрано чотири параметри, чотири рівні значущості - фізіологічно-тілесний, емоційний, раціональний і ціннісний, які дозволяють структурно описати кожну з чотирьох ролей.

Потреби - фізіологічно-тілесний показник, задоволення якого необхідно на рівні існування людини і відчуття базового комфорту даної ролі. Якщо не задовольняється цей показник - психіка не в змозі утриматися в стабільному стані, відіграючи потрібний їй віковий аспект. Незадоволення потреби - призводить до страждань і нестерпного для людини дискомфорту. Часто асоціюється з матеріальними потребами, власністю і тілесними потребами людини, обов'язково має проекцію на площину матеріального.

Бажання - емоційна потреба, що полягає в прийнятному для людини ставленні до себе самого, здоровому емоційному фоні, настрої, який людина вважає для себе «нормальним» та задовільній атмосфері спілкування з людьми і взаємодії зі світом. Це дає можливість залишатися на одинці з собою або продовжувати комунікацію, яка містить допустимий для людини рівень напруги, достатній для самовираження і заяви себе у ближчому оточенні. Даний параметр стосується емоційної значущості, почуття причетності або відчуженості людини,

пов'язаний з настроями, здатністю «відчувати себе», демонстрацією себе, «почуттям зв'язності» того, що відбувається.

Інтереси – раціоналізовані, усвідомлювані та розраховані за ресурсними показниками бажання; розуміння особистістю своїх переваг та пріоритетів як у внутрішньому, так і в соціальному середовищі. Стосовно майбутнього - найкраща в порівнянні з поточним станом речей перспектива, усвідомлювана можливість, реалізація якої знаходиться в зоні відповідальності особистості. Має смислово-цільове навантаження для психіки - «це те, куди я рухаюсь, до чого прагну», «це я сам (а) в недалекому майбутньому». Інтерес – це ціла сфера вподобань та потенційних можливостей особистості. Для порівняння, ціль – є конкретним об'єктом досягнення у сфері інтересів особистості. Інтереси також часто пов'язують з захопленнями, пізнавальним інтересом і хобі, з усім, що дає відчуття управління реальністю за допомогою певної раціональної складової.

Цінності - поняття, наділені для особистості глибинною значущістю. Це, як правило, досить абстрактні поняття, які мають для людини великий суб'єктивний сенс і відповідають на питання «що мені важливо?». Кожна цінність узагальнює для особистості певну важливу для неї частину реальності: любов, свобода, сім'я, дружба, честь, радість, благополуччя. За цінністю стоїть цілий комплекс досвіду, мотивів, почуттів і переживань, який має для людини винятковий сенс. Часто те, що стосується цінностей описується як те, що «дорожче грошей» або «ні за які гроші не купиш». Поняття «гроші» використовується тут як деякий універсальний «показчик цінності», соціальний спосіб поціновування тих чи інших об'єктів або явищ. Тож цінності як такі у суб'єктивному досвіді людини – «вищі» за цей загальноприйнятий грошовий вимірювач.

Дитинство

Саме в дитинстві відбувається формування та закріплення базової моделі споживання, і, відповідно всіх усвідомлених уявлень і несвідомих реакцій, які складають наше почуття безпеки. У дорослому за фізіологічними мірками віці, коли почуття безпеки в силу обставин, стресів або конфліктів виявляється під загрозою - може проявитися саме дитячий стиль поведінки. Часто це виражається в наївній емоційності - захопленості або розгубленості, нездоровому оптимізмі або сльозливості, прагненні опинитися під захистом або відвертій паніці. Все виглядає так, як ніби то дитяча складова в психіці кожного з дорослих зберегала базову модель безпеки, рівень задоволеності параметрами оточення, які вона вважає «нормальними». Поки ці умови задоволеності дотримуються - немає причин для занепокоєння. Але як тільки події ззовні порушують ключові параметри цієї, суто індивідуальної для кожного з нас норми - психіка ніби оголюється і відкриває свої вразливі сторони. Ці параметри безпеки формуються в різні періоди дитинства і багато з них залишаються незмінними протягом усього життя людини. Це цілий комплекс

побутових і тілесних особливостей людини - від звичок дихання, руху, сну, харчування, поведіння з речами в будинку, до правил гігієни, прийнятних або неприйнятних запахів, дотиків, звуків голосу і багато іншого. Зокрема в дитинстві фіксуються і залишаються як складові певної «норми вдоволеності» такі параметри як: 1. ставлення дитини до самої себе, засноване на ролях, відіграних їм у відносинах з батьками (улюбленець і / або вигнанець, відмінниця і / або красуня /; 2. модель поведінки у відносинах між чоловіками і жінками / на підставі батьківської моделі комунікації /; 3. модель ставлення до грошей і соціуму / джерело і спосіб отримання коштів, роль інших людей в цьому процесі /.

Отже, базовою потребою віку дитинства можна вважати безпеку, яка включає різноманітні способи та стратегії «забезпечення існування» у будь-якому запропонованому середовищі, тобто вдоволення потреб (перш за все тілесних), комбінації доступу до ресурсів, зокрема простору і часу, необхідних нам для виживання і розвитку. Бажання психологічного дитинства, прийятна для цього віку емоційна атмосфера - це прийяття, безпечний контакт, відкритість і доброзичливість. На рівні інтересів - тут знаходиться гра, як основний вид діяльності, що володіє безумовною пізнавальною значимістю і викликає приплив енергії, цікавості і захоплення. Цінність, яка формується в дитинстві і залишається з нами в дорослому житті, часто неусвідомленою - це довіра і відкритість, світу, людям навколо і, звичайно ж, собі самому. Саме здоровий контакт із власними потребами і роллю дитини – дає дорослій людині почуватися справді безпечно.

Юність

На основі вдоволених дитячих потреб – юність висуває особливі вимоги: це перш за все нова для підліткової психіки потреба в задоволеннях / трансних станах, сексуальному самовираженні, тілесній активності, отриманні зворотного зв'язку, в тому числі невербального / - у всьому, що психіка трактує як екстремальне переживання. Бажання юності - атмосфера незвіданого і таємниці, веселощів і динаміки, ризику і виклику. Вона спонукає до пошуків і сприяє швидкому відкриттю нових джерел інформації, контактів і ... знову задоволень.

Юнацькі інтереси традиційно нестійкі - це новизна і розвиток, досягнення чергового рівня переваги і можливість домінувати, демонстрація себе в кращому з можливих образів, самоствердження.

Головна цінність юності - це свобода, свобода самовираження, будь-яких проявів, що дають право особистості «бути самою собою», право на власну унікальність. У цьому віці йде яскраве формування ідентичності, стабілізація і випробування самооцінки на міцність. Головне наскрізне питання юності – «Хто я?». Відповідей може бути досить багато – і кожна з них є дуже важливою,

цінною, непересічною для юної особи. Цінність самого себе у своєму власному розумінні – одна з найважливіших для психологічного віку юності.

Дорослість

Потреба дорослості - самостійно управляти доступними ресурсами, бути власником в повному розумінні цього слова. Позбавлення доступу до управління власністю може заподіяти серйозну моральну травму людині дорослого психологічного віку. На рівні тіла - це тонус діяльності, націленої на результат. Потреба «керувати собою» розповсюджується на прагнення завжди «бути у формі», підтримувати себе у працездатному стані та демонструвати зразковий стан здоров'я і енергії.

Бажання дорослого - атмосфера концентрованої уваги, контролю, серйозності та діловитості, йому важливо перебувати в атмосфері конструктивного діалогу, якщо мова іде про спілкування.

Інтереси дорослого завжди пов'язані з актуальними для нього проектами, іноді він здатний зацікавитися цілком далекою для нього сферою тільки тому, що це потрібно для справи і навпаки – відмовитися від чогось справді цікавого, якщо «так вимагає бізнес». В його інтересах - діяти відповідно до задуманого, втілювати плани в реальність. Послідовність дорослого, націленого на результат, може здаватися оточуючим дещо фанатичною.

Цінність дорослого психологічного віку - це самореалізація, результат і відповідний цьому результату соціальний статус, визнання. Дорослий пишається досягненнями, вважаючи себе гідною поваги людиною, він знає, чого вартий і на що здатен.

Зрілість

Потреба зрілості – робити внесок у майбутнє, бачити гідні перспективи і «продовжити себе» у власному спадку. Для зрілої особистості не все одно – що саме вона лишає після себе: діти, особистий приклад, надбання, яке має жити, «коли нас вже не буде». Зрілим важливо бачити плоди своїх досягнень і розпоряджатися результатами власних надбань з користю для інших, вони мають донорську потребу вкладати в те, що здатне рости і розвиватися. Саме тому в зрілому психологічному віці приходить потреба меценатства, інвестування в майбутнє.

Бажання зрілості - атмосфера спокою і споглядальності, яка дає можливість спостерігати як працює «вся система в цілому».

Інтереси зрілої людини зазвичай добре усвідомлюються і знаходяться у сфері усвідомленого інвестування: часу, грошей, сил, фокусу уваги.

Серед цінностей зрілих особистостей - мудрість і знання, засноване на досвіді, віра і достовірність інформації, традиції і створення справедливих законів.

Психологічний вік як соціально-психологічний параметр у характеристиці спільнот

Сучасна методологічна проблематика у темі психології спільнот та великих і малих соціальних груп, стосується зокрема визначення підходів до того, що слід вважати структурною основою психології спільнот.

Виокремлюючи численні основи класифікації, науковці розглядають різноманітні типи спільнот, які об'єднуються за певним параметром або кількома параметрами. Наприклад: за розміром, кількістю учасників – великі, середні і малі спільноти; за видом діяльності – професійні, політичні, за інтересами; за «кровною» спорідненістю або походженням – сімейні, родові, етнічні, національні; за віком – покоління або міжпоколінські об'єднання; територіальні місцеві спільноти тощо.

За визначенням Васютинського В.О., «за спільноту слід уважати відносно велику (численну) номінально-реальну соціальну групу, що виділяється за наявністю спільної ознаки, яка виявляється для багатьох або більшості її носіїв суб'єктивно значущою, а кількість таких носіїв досягає достатнього критичного рівня.» [1] Зазначаючи різницю між психологічним та соціологічним розумінням спільноти, автор акцентує увагу на тому, що соціологічний підхід зосереджений на спільноті як цілісній одиниці та способі її функціонування в суспільстві, не вдаючись до вивчення потреб, інтересів та мотивації окремої людини. Тоді як для психології спільнот істотним є саме зв'язок між поведінковими, когнітивними, ідентифікаційними особливостями особистості та її належністю до тієї чи іншої спільноти.

З огляду на такий підхід, можемо розглянути спільноти, використовуючи характеристики психологічного віку як основу групування. Намагаючись уявити портрети спільнот за ознаками спільних потреб, бажань, інтересів та цінностей – помітимо, що до спільнот дитячого, юнацького, дорослого і зрілого типу можна віднести цілком впізнавані соціальні групи.

Дитячі спільноти.

Спільними характеристиками даної категорії спільнот є:

- високий рівень матеріальної залежності (вектор матеріального споживання), зосередженість на власних потребах разом із неможливістю з будь-яких причин або невмінням задовольнити їх самостійно, низький рівень соціальної мобільності та потреба в піклуванні.
- низький рівень впливовості у смисловому просторі (вектор смислового споживання), що означає залежність від рішень, прийнятих іншими особами, життя за правилами інших людей, необхідність або потреба слідувати законам і традиціям, що впроваджені «до них», «без них», «замість них», часто – низький або недостатній рівень освіти, інтегрованості в місцеву культуру, невідповідність сучасній соціальній динаміці тощо.

Такий портрет стане більш виразним на прикладах. Перш за все – це така соціальна група як діти різних вікових категорій, враховуючи підлітків і

студентів, позбавлених попервах можливості самостійного заробітку. Так звані «вразливі категорії населення» безперечно також відносяться до цієї умовної спільноти: малозабезпечені родини, люди з особливими потребами, пенсіонери, представники меншин. Усі, хто з різноманітних причин не може піклуватися про себе сам, не зважаючи на свій фізичний вік, а іноді, як пенсіонери, саме через нього – мимоволі потрапляють до категорії «дітей» у соціальному сенсі. Але це ще не все... Подекуди цілком працездатні дорослі (фізично і психологічно) люди можуть потрапити до категорії хворих або малозабезпечених осіб – і в цій якості опинитись у стані залежності... Тож «двері соціального дитинства» ні для кого з нас не закриті, варто про це пам'ятати.

Юнацькі спільноти.

- високий рівень матеріальної залежності зберігається (вектор матеріального споживання), потреби, як матеріальні, так і емоційні – наростають; досвіду та можливостей самостійного вдоволення власних потреб замало, що примушує здобувати ресурси перш за все у ближчому комунікативному просторі, тренуючи навичку самовираження
- смислова активність робить цю категорію більш мобільною, контактною та здатною до креативних рішень, це штовхає молодих людей та «психологічних юнаків і дівчат» старшого віку до активних пошуків форм самовираження, зміни місць, інтенсивної взаємодії, експериментальних та ризикованих (іноді навіть протиправних) дій.

Дані спільноти та їх представники характеризуються прагненням здобути визнання, місце та простір власної значущості, дізнатися «хто я?», переконатися у власних перевагах в порівнянні з оточуючими, здобути переконливі докази власного впливу. Брак власних матеріальних ресурсів примушує їх боротися та здобувати собі «місце під сонцем». Такі спільноти досить конфліктні, тяжіють до ієрархічності і анархізму одночасно, потребують пристрасного лідерства – як конструктивного, так іноді й руйнівного. Разом з тим, ці групи, як більш-менш стійкі, так і ситуативні, здатні до генерації творчих та нестандартних рішень, прагнуть змін революційним шляхом. Прикладом таких спільнот природно є різноманітні студентські угруповання, об'єднані за ознаками – від спільної альма-матер – до захоплення музикою чи стилем у одязі та способі відпочинку. Цінність свободи, важливість заявити себе і отримати реакцію оточення – є тут надзвичайно важливими. Прихильники різноманітних ідеологічних і деяких релігійних течій, фанати численних зірок і спортивних клубів та навіть усамітнені соціопати, котрі вважають себе виключно унікальними для надто інтенсивного спілкування – все це приклади спільнот юнацького типу. Також підприємницький рух, представників малого бізнесу, який лише завойовує свій ринок, можна відзначити як юнацьку спільноту. Можливо дещо несподіваним прикладом «економічного юнацтва» постають здобувачі первинного капіталу на

неконтрольованих територіях (Колоніальна Північна Америка, США) і новітніх «диких» ринках (пострадянська Україна, СНД). Тож модель сучасного олігархату, де б вона не спостерігалася – демонструє юнацький тип поведінки і формує спільноти з відповідними характеристиками.

Дорослі спільноти.

Досвід самостійного втілення власних ідей, контролю матеріальних ресурсів та їх спрямування на досягнення самостійно визначених цілей є характерною особливістю таких спільнот.

- Вектор смислового творення – вимагає від особистостей дорослого психологічного віку вірності власному баченню, відповідальності за власний проект. Дорослий ясно усвідомлює особистісний сенс самостійного втілення своєї ідеї, усю важливість свого проекту для власної самореалізації. «Ніхто, крім мене» - стає природним гаслом. Так само усвідомлюється ризик «не втілення» задуманого. Це спонукає до активних і самостійних дій з високим рівнем відповідальності.
- Вектор матеріального створення – вимагає цілковитої концентрації, обліку ресурсів, контролю процесів загалом та процедур зокрема: час, простір та будь-які інші, зокрема людські, ресурси, залучені у процес творення – є важливими. Також особистий ресурс люди дорослого психологічного віку вмiють враховувати та відновлювати: зазвичай вони свiдомо пiклуютьсiя про власне здоров'я та працездатнiсть.

Прикладами дорослих спільнот – є професійні та бізнесові спільноти, групи, об'єднані за принципом реалізації спільних проектів, зокрема громадських, свiдомого та керованого вдоволення власних iнтересiв, взаємної користi, вигоди вiд розвитку та спiльного використання можливостей.

Зрілі спільноти.

- Вектор матеріального створення продовжує «працювати», генеруючи дохід, достатній для виживання та безпеки (а іноді – благополуччя та розвитку) представників зрілого психологічного віку. Матеріальне так чи інакше вже не непокоїть та не зачіпає глибоко психічних струн зрілої особистості.
- Вектор смислового споживання у зрілому віці означає, що результати отриманого досвіду – стають для таких людей основою правил та законів, які вони залишають у спадок наступникам, втілюють у власному оточенні, вважаючи такі закони та правила – корисними та прийнятними для людей навкруги.

Фактично спільноти зрілих людей – це досить невеличкі групи інвесторів, лідерів думок та моральних авторитетів, які досягли суспільно-значущих результатів та визнані як такі, що їх досвід гідний передачі наступним поколінням. Тобто вектор «смислового споживання» представниками зрілого психологічного віку полягає в тому, що практика їхнього життя та діяльності – стає тепер законом і правилом, основою для розвитку та побутування інших

людей. Відбувається це зазвичай, коли до «зрілих» звертаються з запитом про допомогу, пораду чи рекомендацію. Їх функція у соціумі – фактична законотворчість, передача побутових практик, навичок взаємодії у бізнесі, справах та культурі досягнень, моральна настанова, політичне рішення у кращому сенсі цього слова, культурне лідерство в широкому смислі.

Описуючи спільноти різного типу зрілості, зазначимо, що кожне суспільство, складається з великої кількості таких спільнот різного психологічного віку. Завдяки пропонованій моделі стає можливим більш детальний та змістовний опис соціально-психологічної структури суспільства, а також великих та малих спільнот і соціальних груп в середині суспільства. Стає можливим систематизоване вивчення потреб та запитів, перспектив та можливостей, напрямків розвитку та «глухих кутів» кожної досліджуваної спільноти. Даний підхід може бути використаний як інструмент соціального маркетингу, зокрема створення портретів цільових аудиторій в громадах, вивчення рушійних сил та суперечностей в спільнотах, визначення ролі особистості у соціальному просторі, формування стратегій розвитку різноманітних соціальних систем.

Отже, психологічний вік, являючись складною характеристикою рівня персонального розвитку особистості – є одночасно суттєвою складовою та структурним засновком формування спільнот. За допомогою пропонованої моделі психологічного віку, є можливість чітко виокремити основні соціально-психологічні рівні зрілості, усвідомити ключові параметри стабільності та розвитку на кожному наступному етапі еволюції, як індивідуальної, так і групової. При цьому топологія внутрішньо-психологічного і соціального простору, окреслена в даній роботі – демонструє цілісність і замкненість, зв'язність та взаємозалежність усіх чотирьох ключових елементів – психологічних дитинства, юності, дорослості та зрілості. Усі елементи системи пов'язані між собою у збалансованій єдності, що дає можливість використовувати модель у подальших дослідженнях, а також з метою діагностики та проектування на персональному (коучинг, психотерапія) та груповому (соціальний маркетинг, опис потреб цільових аудиторій) рівнях.

Список використаних джерел:

1. Васютинський В.О. Психологічні виміри спільноти: монографія. – К.: Золоті ворота, 2010. – 120с.
2. Выготский Л. С. Проблема возраста. // Выготский Л. С. Собр. соч. В 6-ти т. Т.4. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
3. Детство и общество Эрик Г. Эриксон Изд. 2-е, перераб. и дополн. / Пер. с англ.СПб.: «Речь», 2002. — 416 с. ISBN 5-89740-036-9
4. Психология: конспект лекций / И. В. Макарова. — 2-е изд., доп. — М. : Издательство Юрайт ; ИД Юрайт, 2010. — 237 с.

5. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології. – К.: Дух і Літера, 2005.
6. Эрик Берн Трансакционный анализ в психотерапии. Transactional Analysis in Psychotherapy
7. Erikson E. Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton, 1974.